

TEORIA ARCHEOLOGII W UJĘCIU LWA SAMUILOVIČA KLEJNA¹ NA TLE NAUKOWEJ BIOGRAFII

LEV SAMUILOVIČ KLEJN'S THEORY OF ARCHAEOLOGY AGAINST HIS SCHOLARLY BIOGRAPHY

Danuta Minta-Tworzowska

Instytut Archeologii, Wydział Historyczny, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
ul. Umultowska 89D, 61-614 Poznań, Poland
danminta@amu.edu.pl

ABSTRACT. This paper provides an overview of the scholarly thought of Leo Klejn (born 1.07.1927), a prominent Russian scholar. The discussion is based on Klejn's selected works, first of all his monumental work 'Трудно быть Клейном. Автобиография в монологах и диалогах', translated into Polish as 'Trudno być Klejnem. Autobiografia w monologach i dialogach', Sankt Petersburg, 2010, pp 600. This paper looks at Klejn's life, his lot, often dramatic, but most of all his creative and outstanding works in the field of archaeology, anthropology and philology within their historical contexts. It also examines the reasons behind addressing certain issues.

KEY WORDS: Lew Samuilovič Klejn, archaeology, metaarchaeology, research procedure, classification, typology, anthropology, philology, ethnogenesis

Moje rozważania będą się toczyły wokół monumentalnego dzieła Lwa Klejna, które w oryginale nosi tytuł *Трудно быть Клейном. Автобиография в монологах и диалогах*, a w tłumaczeniu na język polski: *Trudno być Klejnem. Autobiografia w monologach i dialogach*, Sankt Petersburg 2010, ss. 600 i omówionych w nim wielu pracach naukowych. Profesor Lew Klejn to wybitny uczony, którego życie było i jest bogate, przepełnione pracą, ale też dramatyzmem i traumą.

---

¹ Lew Samuilovič Klejn znany jest również jako Leo Klejn.

Początkowo zamierzałam napisać recenzję tego dzieła, które jest swoistym *credo* autora, jednak uznałam, że tę wielowątkową pracę należy traktować jako ważne źródło losów autora, ale też przyczynek do znajomości epoki/epok, w których przyszło mu żyć. Na tle innych prac Profesora stanowi ona podłoże inspiracji i przemyśleń. Dlatego nie zdołałam odnieść się do niej w formie „klasycznej” recenzji, a jedynie w formie utkanej z wybranych wątków, niekiedy mocno emocjonalnych, a czasami wydających się wręcz nierealnymi. Zasadniczym tematem niniejszego artykułu będzie koncepcja archeologii teoretycznej L. Klejna na tle jego biografii.

Sam układ pracy *Трудно быть Клейном. Автобиография в монологах и диалогах* prowadzi czytelnika przez splot wydarzeń i losu L. Klejna. Praca składa się z 8 rozbudowanych części (oprócz wprowadzenia do tematu, które również stanowi wywiad z L. Klejnym). Część pierwsza to dzieciństwo i młodość, a więc: 1. Witebsk i rodzina, 2. Ewakuacja, 3. Front, 4. Grodno. Część druga: Wejście do nauki i stolicy kultury (5. Nauka w Leningradzie, 6. Nauczyciel, 7. Praca dyplomowa, 8. Archeologia albo nauczycielstwo?, 9. Wchodzenie do nauki). Część trzecia: Archeolog na uniwersytecie (10. Lata asystentury, 11. Początek pracy na uniwersytecie, 12. Katakumby i dysertacja (habilitacja), 13. Złoto i srebro pierwszego wieku, 14. Bitwa Wargów, 15. Indo-aryjczycy, 16. Fenomen trypolski i epoka brązu). Część czwarta: Pokonywanie granic (17. Poprzez żelazną kurtynę, 18. Zagadki archeologii, 19. Niedoszłe myśli o ślubie, 20. Wyjazd do NRD, 21. Schliemann i kimeryjskie mroki, 22. Lew z łopata, 23. Niebezpieczni ludzie, 24. Szwedzki racjonalizm, 25. Teoria, 26. Nowa Archeologia, 27. Panorama). Część piąta nosi tytuł: „Iskuszczenia” (sztuki/umiejętności) i zawiera: 30. Historia muzyczna, 31. Koledzy, 32. Mieszkańcy (sąsiedzi), 33. Źródła, 34. Prehistoria, 35. Ku zrozumieniu zjawiska, 36. Marksizm, 37. Typologia. Część szósta to „Teksty” – 38. Areszt, 39. „Krzyże”, 40. Śledztwo i sąd, 41. Strefa (więzienie?), 42. Dziki wewnątrz i kultura, 43. Nowe lata na wolności, Część siódma zatytułowana została „Nowe horyzonty”, czyli 44. Wojna trojańska, 45. Niebieska trylogia, 46. Piorun, 47. Objazd Europy, 48. Powrót do prac teoretycznych, 49. Damir, 50. Historia nauki, 51. Spór o religię, 52. Problemy starzenia się i plany. Część ósma to Wyniki (53. Perspektywy kraju i archeologii; 54. Szkoła; 55. Etyka archeologa; 56. Wspomnienia i naukowy folklor; 57. Czy trudno być bogiem?).

Zacznijmy od rozmowy z 2005 r., stanowiącej wprowadzenie do pracy *Трудно быть Клейном...*, między wydawcą a Profesorem Lwem Klejnym, który stanowczo zachęcał go do spisania swoich wspomnień, przemyśleń i nieodkładania tego na później. Zresztą całe dzieło zostało napisane w formie wywiadu, uzupełnianego niezwykle przemyśleniami, a także wierszami L. Klejna, często trafniej nakreślającymi kontekst niż mówienie prozą.

Natomiast moje przemyślenia zacznę od pewnej wypowiedzi L. Klejna, która jednocześnie może stanowić dalsze odniesienie, swoistą metaforę Jego losów. Stwierdził bowiem, że „Biologicznie jesteśmy przystosowani do agresji, do tropie-

nia, gonienia i zabijania mamutów, a nie do grzecznego siedzenia godzinami przed monitorem komputera. Dlatego nosimy okulary, cierpimy na tysiące chorób, na przykład psychicznych, których nie znali ludzie pierwotni”. L. Klejn, aresztowany przez KGB, spędził kilka miesięcy w radzieckim więzieniu, ale konsekwencje tego trwały 10 lat. Jest również bohaterem reportażu Jacka Hugo-Badera, który uważa, że te pierwotne umiejętności, które przytoczyłam wyżej, przydają się bardziej osobom szykanowanym niż stereotypowemu przedstawicielowi współczesnej „klasy średniej”. O ludziach, którzy zostali tak potraktowani, jak L. Klejn pisze, że nie mają możliwości, aby być „jak wszyscy”, a warunki i sytuacje, które mogą się nam wydawać ekstremalne, dla nich są po prostu codziennością. To, że L. Klejn potrafił je przetrwać i nie złamały go, to niezwykły przejaw hartu ducha.

POCZĄTKI JAKO KUŹNICA PÓŹNIEJSZEGO LOSU

Lew Samuilovič Klejn to wybitny rosyjski archeolog, w tym w zakresie archeologii teoretycznej, antropolog oraz filolog. W tych trzech domenach Jego dorobek naukowy zamyka się w swoistą całość, a wiedza przez niego tworzona w każdej z nich miała wpływ na pozostałe.

Ryc. 1. Lew Klejn, zdjęcie z 2012 r. (https://ru.wikipedia.org/wiki/Клейн_Лев_Самуилович)

Fig. 1. Lew Klejn photo from 2012 (https://ru.wikepia.org/wiki/Клейн_Лев_Самуилович)

L. Klejn urodził się 1 lipca 1927 r. w Witebsku na Białorusi. Jego rodzice, pochodzenia żydowskiego, byli lekarzami. Ojciec to Stanisław Semenowicz, a matka Asja Mojżesjewna. Dziadkowie z obu stron byli zamożni (jeden był kupcem, a drugi właścicielem fabryki). Ojciec Lwa służył jako oficer medyczny w antybolszewickiej Ochotniczej Armii w czasie rosyjskiej wojny domowej. Pod koniec walk wstąpił do Armii Czerwonej, choć nigdy nie został członkiem Partii Komunistycznej. W 1941 r. oboje rodzice zostali powołani do służby w toczącej się Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej, co wiązało się z ewakuacją reszty rodziny najpierw do Wołokolamska, a potem do Jegorjewskaja, a na koniec do Joszkar-Ola w Mari. Tu Lew pracował w kolchozie, a w wieku 16 lat rzucił szkołę i jako cywil zaciągnął się na Front Białoruski. Po zakończeniu wojny jego rodzina osiadła w Grodnie, gdzie Lew rozpoczął naukę i przez rok uczył się w Technikum Kolejowym. Wówczas założył podziemną liberalną organizację pod nazwą „Prometeusz”, którą zainteresowało się KGB, jednak, ze względu na młodociany wiek zaangażowanych osób, nie wyciągnięto wobec nich żadnych konsekwencji.

PRZEBIEG KARIERY ZAWODOWEJ, NAUKOWEJ

Po ukończeniu szkoły średniej L. Klejn zaczął studia w Instytucie Pedagogicznym w Grodnie na kierunkach (wydziałach) filologia i historia. W 1947 r., po roku nauki, w związku z tym, że miał odwagę zabrać głos na konferencji przed pierwszym sekretarzem komitetu partii w Grodnie, został zmuszony do opuszczenia studiów. Było to zachowanie odbierane jako naganne. Przeniósł się na ówczesny Uniwersytet Leningradzki (dzisiejszy S. Petersburg), gdzie początkowo studiował korespondencyjnie, a potem stacjonarnie. Studiował archeologię i filologię rosyjską. Tę pierwszą, czyli archeologię – pod kierunkiem Michaiła Artamonowa, a filologię – pod skrzydłami Władimira Proppa. Już wówczas nie zgadzał się z tezami słynnego wtedy językoznawcy N. Marra na temat genezy języka jako powstałego na drodze monogenetycznej. Sam N. Marr był jeszcze wówczas ulubieńcem Józefa Stalina (do lat 50. XX w.), potem uznano jego poglądy za nienaukowe.

Natomiast L. Klejn studia z zakresu historii ukończył z wyróżnieniem w 1951 r. i w tej dziedzinie podjął pracę jako nauczyciel i bibliotekarz jednocześnie, którą wykonywał przez 6 lat. Potem wrócił na archeologiczne studia podyplomowe w Leningradzie. Po studiach w 1960 r. został zatrudniony w Katedrze Archeologii, a od 1962 r. uzyskał etat asystenta. Ta sytuacja była nietypowa, wręcz niebywała, zważywszy na to, że Lew Klejn był pochodzenia żydowskiego i nie był członkiem partii, a jednak został zatrudniony. Jego pierwsza praca naukowa została wydana w 1955 r., a pierwsza monografia w 1978 r. (Klejn 1955, 1978a). Początkowo zajmował się archeologią terenową, uczestnicząc czy kierując ekspedycjami archeolo-

gicznymi w Rosji, na Białorusi i na Ukrainie. Zajmował się epoką brązu, Scytosarmatami, miastami na Rusi Kijowskiej. Następnie podjął studia naukowe nad teorią i metodologią archeologii, które miały dwa etapy; po zainteresowaniu się i krytyce Nowej Archeologii wydawało się, że je porzucił, aby do nich wrócić po latach, ale już z ugruntowanej własnej perspektywy.

Biografia Lwa Klejna jest nacechowana różnymi zwrotami życiowymi i niekiedy trudno sobie wyobrazić, jak można było w tamtej rzeczywistości przetrwać, a co więcej – twórczo pracować. Krokiem zmierzającym w kierunku zła było zwolnienie z pracy jego brata Borysa w 1970 r. w związku z jego krytyką dotyczącą wkroczenia wojsk radzieckich do Czechosłowacji. W 1981 r. KGB aresztowało Lwa, wysuwając podejrzenie o homoseksualizm. Mimo obrony przez środowisko naukowe, L. Klejn został skazany i uwięziony na kilkanaście miesięcy, a kiedy odzyskał wolność, odebrano mu tytuł naukowy doktora. Swoje doświadczenia więzienne przedstawił pod pseudonimem w czasopiśmie *Newa* oraz pod własnym nazwiskiem w książce *Świat do góry nogami* (Klejn 1993c). Poza karierą akademicką pozostawał przez 10 lat. Dopiero pierestrojka i dojście do władzy Michaiła Gorbaczowa zmieniło tę sytuację i ponownie w 1994 r. obronił pracę doktorską i tytuł doktora otrzymał jednogłośnie.

Napisał dotąd 40 książek, tłumaczonych na wiele języków świata, oraz setki artykułów (łącznie ok. 500 publikacji). Był zapraszany jako wykładowca na uniwersytety w Anglii, Niemczech, Austrii, Danii i w USA oraz w innych krajach. Wykładał w Berlinie Zachodnim, Wiedniu, Durham, Kopenhadze, Lubljanie, Turku, Tromse, Waszyngtonie, w Seattle czy w Mołdawii. Jest felietonistą w periodyku *Tritsky Variant*.

L. Klejn jest założycielem European University w Petersburgu, na którym pracował do 1997 r., do przejścia na emeryturę. Jego uczniowie i współpracownicy uznają Profesora Lwa Klejna nie tylko za wybitnego naukowca, ale za wielkiego uczonego. W Szwecji uznano go za „legendarnego archeologa Europy”. W Birmingham odbyła się międzynarodowa konferencja poświęcona wkładowi Lwa Klejna do nauki światowej. Znany brytyjski filozof Stephen Leach napisał monografię o idei teoretycznej archeologii L. Klejna (Leach 2015) jako nowej, interesującej dla nauki zachodniej propozycji w tym zakresie.

Wybitne dokonania Lwa Klejna dotyczą nie tylko archeologii, ale i antropologii oraz filologii. Zajmował się on niejako studium przypadków, w tym z zakresu antropologii kulturowej: historią idei, istotą ludzkiej natury, problemami odstępstw od „normy” (np. Klejn 2000b, 2002) itp. W odniesieniu do świata starożytnego prowadził wnioski nad genezą „Iliady”, a także, jak interpretować świat wojny trojańskiej (m.in. Klejn 1984 i wiele innych prac).

Poświęcę uwagę zasadniczo archeologii teoretycznej, choć wszystkie te dziedziny: archeologia, antropologia i filologia w pracach L. Klejna się zazębiają.

ARCHEOLOGIA TEORETYCZNA LWA KLEJNA

Istotną dziedziną zainteresowań L. Klejna są problemy archeologiczne, zarówno teoretyczne, jak i źródłoznawcze, a zwłaszcza istota samej archeologii. Zajmował się epoką brązu, Scytami, Normanami i ich rolą w tworzeniu podstaw państwa rosyjskiego. Zwłaszcza jednak historią myśli w archeologii rosyjskiej i światowej. Nie będąc oryginalna twierdząc, że L. Klejn stworzył innowacyjną teorię i metodologię i, jak uważa S. Leach (2015), myślał podobnie jak Robin G. Collingwood, który starał się w swoich studiach integrować historię z filozofią, a L. Klejn archeologię (prahistorię) z filozofią. Tworzył swoją myśl w określonym kontekście ideologicznym, jednak od początku w opozycji do dogmatycznego marksizmu. Nie przyjmował też bezkrytycznie metodologii nauki zachodniej. Starał się wypracować własną teorię i metodologię archeologii.

Archeologia – historia – inne nauki jako punkt wyjścia dla archeologii teoretycznej

Kanwą ustaleń relacji między archeologią a historią była dyskusja z materializmem historycznym. Dyskutując z tymi poglądami (Klein 1993b) i jego rolą w naukach humanistycznych, uważał, że nie jest to jedyna podstawa badawcza humanistyki. Uważa, że ogólnie myślenie historyczne i studiowanie przeszłości jest istotą nauk humanistycznych, jak i społecznych. Dlatego sprzeciwia się tendencji do sytuowania archeologii jako subdyscypliny historii (Klejn 1991c), uznając ją jako samodzielną naukę opartą na źródłach materialnych, a metodologię archeologii postrzega jako zbieżną z kryminalistyką (Klejn 1977a, 1978a, 1992). Twierdzi dalej, że archeolog tłumaczy źródła archeologiczne na język historii i wówczas są one włączane do syntez historycznych, jednak uważa źródła archeologiczne za ważne, istotne w dochodzeniu do obrazu przeszłości (Klejn 1978a, 1995a).

Stara się pokazać standardowe pytania archeologa, które formułuje jako pytania o: co?, kiedy?, gdzie?, skąd? i jak?, natomiast historyk jego zdaniem pyta: z jakiego powodu (przyczyny) i dlaczego? Ten rodzaj różnych pytań stwarza ów dystans między historią a archeologią.

Podstawy archeologii teoretycznej

Wkładem do archeologii teoretycznej Lwa Klejna są następujące zagadnienia, którymi się zajmował: a) przedmiot badań archeologii, b) teoria, c) klasyfikacja i typologia, d) procedury badawcze i podstawy tychże procedur, e) etnogeneza, f) migracje i sekwencje.

Moim zdaniem wszystkie dzieła Klejna zmierzały ku idei metaarcheologii, którą zawarł w pracy *Введение в теоретическую археологию. Книга I. Метаархеология* z 2004 r., a także w artykule pod takim tytułem, czyli o metaarcheologii z 2001 r. (Klejn 2001b).

Badacz ten przeszedł przez około pół wieku swoistą drogę, od początkowego otwarcia się, choć krytycznego, na myśl zachodnią, po własną wizję archeologii – konsekwentną, logiczną i neomodernistyczną. Tak więc archeologia teoretyczna to zasadniczy zrąb jego dociekań, przemyśleń, twórczych idei. Dzięki temu stał się jednym z ważniejszych archeologów-teoretyków we współczesnym świecie.

Sam termin archeologia teoretyczna ukuł w latach 70. XX w. (Klejn 1977b). Zdaniem L. Klejna teorie archeologiczne dostarczają sposobów przetwarzania informacji (danych) za pomocą procedur wyjaśniających (eksplanacji). Teorie zaczynają pełnić rolę metodologii od momentu powołania w ich obrębie standardowych metod (technik) wyjaśniania. Na marginesie ustalania właściwego brzmienia w języku polskim pewnego zdania-idei wyrażanej przez L. Klejna, uzyskałam następującą wykładnię relacji teoria – metoda: „W sytuacji, kiedy teoria zaczyna być stereotypem („kliszą”), to staje się metodą. W moim rozumieniu teoria jest blisko metody, a metoda – teorii. Teoria w naukach empirycznych, w tym również w archeologii powinna przejawiać się w praktyce, a więc zamieniać się w metodę”. Tylko wtedy mamy do czynienia z teorią, gdy zmienia ona nasze wywody, wnioski (Klejn 2005, s. 482–486). W takim przypadku jest to „dobra” teoria.

Takie rozumienie teorii i jej roli w archeologii ma wyraźne przełożenie na pojmowanie przez L. Klejna samej archeologii jako dziedziny naukowej pomiędzy humanistyką a naukami stosowanymi (Klejn 1986).

Studiując i poddając ocenie różne tendencje i nurty w archeologii i po zapoznaniu się z panoramą teorii w archeologii, a także ich zastosowań w praktyce, w historii dyscypliny L. Klejn niejako w naturalny sposób stał się tym, który rozwija archeologię teoretyczną. Definicję teorii archeologii podał w 1978 r., następnie w 1979 r, o strukturze teorii w archeologii napisał artykuł w 1980 r., natomiast o funkcjach teorii – w 1999 r. (Klejn 1978a, 1979a, 1980, 1999b, też 2011), a także o roli cybernetyki w konstruowaniu teorii archeologicznej (Klejn 1972) Miał wiele do zrobienia i osiągnięcia w tej dziedzinie. Jego panorama archeologii teoretycznej (1977b) wywołała żywy odzew i dyskusję w literaturze światowej. Bez wątpienia był on pierwszym badaczem, który zapoznał zachodnią archeologię z nowymi trendami w rodzimej archeologii, ale z perspektywy własnych przemyśleń i twórczego wkładu do rozwoju archeologii zachodniej. Jego książka *Новая Археология (критический анализ теоретического направления в археологии Запада)* (Klejn 2009) została opublikowana 30 lat po tym, gdy została napisana, ale wcześniej można ją było przeczytać w rękopisie. Dwutomowa historia myśli archeologicznej Jego autorstwa (Klejn 2011) pojawiła się jako pierwsza historia teoriopoznawczych i praktycznych osiągnięć archeologii; takie prace wcześniej nie istniały. Ta dwu-

mowa historia rosyjskiej archeologii spersonifikowanej zapewnia po raz pierwszy nowe podejście do historii dyscypliny: prezentuje oddzielnie historię wydarzeń, historię idei i historię osób zajmujących się archeologią (biografie). Jego książka o fenomenie archeologii radzieckiej (1993a) daje pierwszą pełną i otwartą analizę rodzimej archeologii i obejmuje okres do pierestrojki (została ukończona tuż przed). Książka została przetłumaczona na język hiszpański, niemiecki i angielski.

L. Klejn ma swoją wypracowaną wizję archeologii, którą uświadomiła mi również Jego recenzja, jaką napisał na temat mojej pracy o klasyfikacji, co było dla mnie ogromnym wyróżnieniem (Klejn 1999d). Wizja ta została zaprezentowana zwłaszcza, kiedy dyskutował z, jak to określił, „oryginalnym pomysłem”, jaki starałam się uzasadnić w pracy, że klasyfikacja jest nie tylko sposobem porządkowania wyników badań, formułowania nowych pojęć w archeologii, ale także sposobem uzasadniania teorii i hipotez archeologicznych (Minta-Tworzowska 1994). W moim podejściu archeologia jest dziedziną humanistyczną, choć stosującą sformalizowane procedury badawcze. Zdaniem L. Klejna archeologia oczywiście jest związana z poznaniem humanistycznym, stosuje propozycje humanistyki i służy poznaniu humanistycznemu, jednak sama odnosi się zdaniem Autora do nauk stosowanych (Klejn 1992, 1999d), które mają strukturę bliższą naukom przyrodniczym niż humanistycznym. W latach 90. XX w. dyskutował też o idei „czystej” archeologii (Klejn 1991b).

W kwestii samej klasyfikacji uważa, że sprowadzanie jej jedynie do porządkowania źródeł stanowiłoby zbyt wąskie jej traktowanie, jednak jej związek z hipotezami i teoriami (co propagowałam w pracy) nie tkwi, jego zdaniem, w naturze klasyfikacji, choć często rezultaty klasyfikacji przybliżają nas do hipotez o znaczeniu danych zjawisk. Odwoływanie się do hipotez i teorii jest konieczne dopiero na kolejnych etapach procedury badawczej/poznawczej. Zagadnienie przynależności archeologii do humanistyki czy do *science* jest podnoszone również w ostatnim czasie, nie zmienia to faktu, że w polskiej tradycji (i nie tylko w polskiej) jest ona nauką humanistyczną i z takiego jej usytuowania wyrastają moje poglądy na archeologię, przede wszystkim na jej przedmiot badań. Nie zmienia to również faktu, że archeologia nawiązuje do innych nauk, społecznych, przyrodniczych, technicznych, jako dziedzina interdyscyplinarna. Te zagadnienia wymagają szerszych dyskusji i uzasadnień i nie mieszczą się w ramach niniejszej pracy.

Sam problem klasyfikacji i typologii w archeologii stanowił osobny ważny temat w rozważaniach L. Klejna (1979c), a zwłaszcza praca o archeologicznej typologii, z wprowadzonymi pojęciami typu, typizacji (Klejn 1991a). Odnosi te procedury zarówno do obiektów, jak i do kultur (Klejn 1970). Równoległe powstała na zachodzie m.in. praca autorstwa W.Y. Adams i E.W. Adams (1991). Podstawą wszelkich prac o klasyfikacji i typologii był przełom teoretyczny i prace C. Hempla i P. Oppenheimer'a (1936), a wcześniej praca M. Webera (1922) na temat idei typu, wyróżniania typów i samej idei klasyfikacji logicznej. Problem typologii archeologicznej jest bardzo szeroki i przeznaczony do szerszych dyskusji w innym miejscu.

Procedura badawcza wynikająca z zastosowania teorii w archeologii

L. Klejn (1975, 1978a, 1999c) kładzie szczególny nacisk na rygory metod interpretacji źródeł i kultur oraz na to, aby archeologia była wolna od manipulacji i realizacji celów politycznych. W jego propozycji archeologii usystematyzowanej występują trzy procedury/strategie: empiryczna, dedukcyjna, problemowa (Klejn 1975). Każda z nich ma określone następstwo etapów postępowania badawczego (Klejn 1975, 1978a, 1999b). Empiryczna wychodzi od faktów, dedukcyjna – od hipotez, a problemowa wyłania zagadnienie, do którego formułowanych jest kilka hipotez, a potem stara się je uzasadnić.

Pokazał to najwyraźniej w pracy dotyczącej klasyfikacji i typologii w archeologii (Klejn 1982, 1991a). Wykazał, że istnieją strategie tworzenia klasyfikacji, które byłyby jednocześnie użyteczne i obiektywnie ważne. Podobnie jak archeologia procesualna, dostrzegał wagę podejścia systemowego również w klasyfikacji, uznając, że tylko takie podejście prowadzi do skonstruowania wiarygodnego systemu klasyfikacji, biegnącego od kultur do cech, własności.

Poszukując podstawowych zasad interpretacji materiału archeologicznego, L. Klejn dyskutował z dwoma opozycyjnymi względem siebie rodzajami wnioskowania: indukcyjnym i dedukcyjnym, na zasadzie, że znajdują się na dwóch przeciwstawnych biegunach zorganizowanych na zasadzie opozycji. Obie są stosowane w archeologii i obie strategie są poprawne i użyteczne zależnie od celu badań. Badacz albo musi wybrać jedną z nich lub znaleźć równowagę między nimi. Odkrycie to ma konsekwencje dla projektu wypracowania sztucznych języków opisu, kodów stosowanych przez archeologa już na etapie badań terenowych, a następnie przeprowadzania analizy. Szczególne znaczenie mają te zasady dla archeologii wykopaliskowej, która bez takich pryncypiów nie może się obejść, a które determinują dalsze etapy badań. Stanowisko to zostało szczegółowo opisane w pracy *Принципы археологии*, dotyczącej podstaw archeologii (Klejn 2001a). W dociekaniach archeologicznych zasadniczą rolę pełnią źródła archeologiczne (Klejn 1999c), oprócz stawiania hipotez i formułowania problemów. Odgrywają również główną rolę w wydzieleniu kultur i badaniu ich zmian (Klejn 1981a, 1981b; Klejn, Minjajev, Piotrovskij, Ksejfec 1970).

Etnogeneza

L. Klejna zajmowały również szczegółowe studia archeologiczne, w tym problemy epoki brązu, zwłaszcza kultur i ich wyróżnianie (Klejn 1962a). Studiował też specyfikę ludów tego obszaru, prowadząc także prace wykopaliskowe. Kolejne zagadnienie to problem Normanów i ich roli w założeniu dynastii Rurykowiczów (Klejn 1999e; Klejn, Lebedev, Nazarecko 1970). Wiele uwagi poświęcił zagadnieniu etnogenezy i je omówię nieco szerzej.

Zainteresowania Klejna etnogenezą to rys tamtych czasów i niejako temat konieczny do rozważań. Główna teza sprowadzała się do stwierdzenia, że archeologia może uczestniczyć w tym dyskursie (Klejn 1978b). Klejn uznał, że jedynie synteza różnych rodzajów źródeł, w tym archeologicznych artefaktów, może prowadzić do wiarygodnych rozwiązań. Jednak szczególną rolę przypisał źródłom etnograficznym i studiom porównawczym (Klejn 1998). Dlatego rozważał miejsce i rolę archeologii oraz źródeł materialnych w tej syntezie. Ówczesny klimat badań naukowych nastawionych na poszukiwanie genezy, jako swoistego fetyszu, wymuszał odpowiedzi, czym jest „etnos” oraz jak należy go rozumieć. Klejn (1978b) uznał, że jest on kategorią psychiczną i należy go rozważać na gruncie psychologii społecznej. Oznacza to, że pojęcie wspólnego pochodzenia jest istotą idei etnosu, a wszelkie realne atrybuty (wspólnota językowa, rasa, religia, kultura i tak dalej) są w różnych kombinacjach „podwieszane” do tego pojęcia.

Praktycznie problemy etnogenezy zostały zredukowane do odkrywania genezy i historii wspólnot językowych. Dlatego pytanie o pochodzenie danego ludu, zdaniem L. Klejna, jest przede wszystkim problemem językoznawstwa (Klejn 1955, 1969, 1995b). Podjął również trudny temat – związku kultury archeologicznej z językiem, uznając brak zbieżności tych dwóch kategorii poznawczych, ale podobnie myślał o relacji kultura a język (Klejn 1970). Jak argumentował swój pogląd? Uważał, że zazwyczaj kultura archeologiczna ma wiele korzeni i nie cechuje jej nieuchronność w takim sensie, że język będzie przekazywany wraz z najsilniejszą tradycją kulturową. Z tego powodu ciągłości językowej nie odpowiada ciągłość kulturowa. Dlatego geneza kultury nie jest jej etnogenezą. W śledzeniu kontynuacji językowej, uzasadnianej syntezą różnych źródeł, to źródłom językowym, zdaniem L. Klejna, należy przyznać priorytet (Klejn 1991d). Źródła archeologiczne odgrywają w tego rodzaju rozważaniach rolę drugoplanową. Mogą jedynie weryfikować i wspierać wyniki tych badań. Nie zmieniało to faktu, że prowadził studia nad etnogenezą Słowian, Ariów i Greków, nad problemem Normanów, odnosząc się do źródeł archeologicznych.

Nie sposób pominąć istotnego elementu tych rozważań, a mianowicie czynnika migracji uznawanej wówczas za ważne wytłumaczenie zmiany kulturowej. Studia nad genezą języków były bardzo ważne w ówczesnej Rosji radzieckiej. Zwłaszcza święciły triumfy poglądy N. Marra, wprowadzającego ideę wszechobecnego lokalnego (autochtonicznego) pochodzenia danego języka, który to pomysł wychodził naprzeciw oczekiwaniom ideologicznym (uznawanym wówczas za patriotyczne). L. Klejn wystąpił przeciw idei powszechnej autochtoniczności; skłaniał się do roli migracji w powstawaniu i rozwoju języka, kultury i starał się wypracować kryteria naukowe w ich badaniu, które umożliwiły większą swobodę w rekonstrukcji migracji niż poprzednie, zbyt ostrożne poglądy na ten temat (Klejn 1962b, 1973, 1981a, 1981b, 1999a). Poszukiwał archeologicznych oznak migracji (Klejn 1973). Ważną rolę w zmianie kulturowej przypisał importom, jako wyznacznikom bogactwa, statusu społecznego (Klejn 1979b).

W swojej walce ze złudzeniami o lokalnych i jednoznacznych początkach języka, kultury, w tym również przeciw stale „żywym” poglądom G. Kossinny (Klejn 2000a), wprowadził pojęcie „sekwencji” (sekwencje kultur), z podziałem na mniejsze jednostki i śledził ich sekwencje występujące w ramach jednego terytorium. Materiały archeologiczne występują w sekwencjach kolumn i śledzenie ich prowadzi do istotnych wniosków na temat ciągłości lub nie tych sekwencji. Pogląd ten stanowi oryginalne rozwiązanie problemu ciągłości czy przeformułowanego na kontynuacji/dyskontynuacji kultury bytu społecznego w archeologii, a podejmowany był również w polskiej archeologii (Tabaczyński 1985; Żak 1985).

Zastanawiałam się nad odpowiedzią na pytanie, dlaczego geneza i etnogeneza, dwie wielkie metafory, tak zdominowały dyskurs naukowy w tamtym czasie. Uważam, że należy się odwołać do ówczesnej historiografii, którą obrazuje teza Francois Simianda (lata 60. XX w.), że nauka miała wówczas trzech idoli: jednostkę, politykę i chronologię. Dla archeologów polegały one na „zapamiętaniu” poszukiwania początków w budowanych ujęciach chronologicznych. Tak więc ówczesni historycy i prahistorycy poszukiwali „genezy” badanych faktów, zjawisk. Geneza ma wiele postaci i jest różnie rozumiana. Jedną z nich jest „etnogeneza”, choć obie budzą wiele kontrowersji. Te dwie metafory: geneza, a zwłaszcza etnogeneza silnie oddziaływały na ówczesną prahistorię/archeologię i kształtowały myślenie wielu badaczy, którzy uznali, że są w stanie uchwycić prawidłowo następstwo zjawisk. Utwierdzili się w związku z tym w przekonaniu, że potrafią dotrzeć do owych „początków” i, co więcej, potrafią je datować. Żywili przekonanie, że potrafią również wskazać prahistorię tego datowanego „początku” w sekwencji zjawisk czy artefaktów je poprzedzających. Uznano, że zjawiska bezpośrednio poprzedzające stanowią przyczynę badanego faktu. Oczywiście takie przekonanie wymagałoby głębszego uzasadnienia, jednak przyjęto je, jak się wydaje, jako działanie praktyczno-potoczne. Podobnie historycy i prahistorycy poszukują w „początkach” genezy zjawisk, rzeczy, procesów, tego co „rodzi” i co zostaje „zrodzone”, bo przecież nie może powstać z „niczego”. Dany etnos „rodzi się”, musi mieć „ojczyznę” i „pochodzenie”, a także wyraźne, niezmiennie w swoim rdzeniu cechy własnej „etniczności”. Rozumienie tych dwóch metafor ma nadal wpływ na myślenie historyczne, na historyków, archeologów i innych humanistów, choć już nie w związku z „etnosami” (szerzej na ten temat m.in. Minta-Tworzowska 2015, s. 131–142). W podobnym duchu L. Klejn wprowadził „sekwencje”, aby uniknąć obracania się stale w kręgu tych dwóch metafor, ale traktowanych w praktyce jakby były czymś dosłownym, realnym.

Z bardzo uogólnionego spojrzenia na twórczość i oryginalne pomysły Profesora Lwa Klejna wyłania się obraz wielkiego uczonego, który w 2017 r. będzie obchodził 90. urodziny. Byłoby dla mnie wyróżnieniem, gdyby ten skromny artykuł został uznany przez Profesora za wyraz głębokiego uznania i odkrywania coraz to nowych oryginalnych poglądów przez nas, czytelników, w Jego wielkich dziełach.

BIBLIOGRAFIA

- Adams W.Y., Adams E.W.
1991 *Archaeological typology and practical reality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hempel C.G., Oppenheimer P.
1936 *Der Typusbegriff im Lichte der neuen Logik*. Leiden: A.W. Sijthoff's uitgeversmaatschappij n.v.
- Klejn L.S.
1955 Вопросы происхождения славян в сборнике докладов VI научной конференции Института археологии АН УССР. *Советская Археология*, 22, s. 257–272.
- Klejn L.S.
1961 *О хронологических и генетических взаимоотношениях локальных вариантов катакомбной культуры. Исследования по археологии СССР. Сборник статей в честь проф. М.И. Артамонова*. Ленинград: изд. Ленинградского университета, s. 69–78.
- Klejn L.S.
1962a Катакомбные памятники эпохи бронзы и проблема выделения археологических культур. *Советская Археология*, 2, s. 6–38.
- Klejn L.S.
1962b Краткое обоснование миграционной гипотезы о происхождении катакомбной культуры. *Вестник Ленинградского университета*, 2, s. 74–87.
- Klejn L.S.
1969 *К постановке вопроса о происхождении славян. Проблемы отечественной и всеобщей истории*. Ленинград: изд. Ленинградского университета, s. 21–35.
- Klejn L.S.
1970 Проблема определения археологической культуры. *Советская Археология*, 2, s. 37–51.
- Klejn L.S.
1972 О приложимости идей кибернетики к построению общей теории археологии. Тезисы докладов на секциях, посвященных итогам полевых исследований 1971 г. Москва, *Наука*, s. 14–16.
- Klejn L.S.
1973 *Археологические признаки миграций* (IX Международный конгресс антропологических и этнографических наук, Чикаго, Доклады советской делегации). Москва.
- Klejn L.S.
1975 К разработке процедуры археологического исследования. Предмет и объект археологии, *Наука*, s. 42–44.
- Klejn L.S.
1977a Предмет археологии. Археология Южной Сибири, *Известия кафедры археологии Кемеровского университета* (t. 9, s. 3–14). Кемерово: изд. Кемеровского университета.
- Klejn L.S.
1977b A Panorama of Theoretical Archaeology. *Current Anthropology*, 18(1), s. 1–42.
- Klejn L.S.
1978a *Археологические источники*. Ленинград: изд. Ленинградского университета.
- Klejn L.S.
1978b Археология и этногенез: новый подход. *Методологические проблемы изучения этнических культур: Материалы симпозиума*. Ереван: Акад. наук Арм. ССР, s. 25–33.

- Klejn L.S.
1979a Теории в археологии. Новые открытия в археологии Сибири и Дальнего Востока. Новосибирск: *Наука*, s. 30–39.
- Klejn L.S.
1979b О характере римского импорта в богатых курганах сарматского времени на Дону. *Античный мир и археология*, 4, s. 204–221.
- Klejn L.S.
1979c Понятие типа в современной археологии. W: Л.С. Клейн (red.), *Типы в культуре* (50–74). Ленинград: Ленинградского университета.
- Klejn L.S.
1979d *Смысловая интерпретация совместных погребений в степных курганах бронзового века. Проблемы эпохи бронзы Юга Восточной Европы*. Донецк, s. 18–20.
- Klejn L.S.
1980 Структура археологической теории. *Вопросы философии*, 2, s. 99–115.
- Klejn L.S.
1981a Проблема преемственности и смены археологических культур. Преемственность и инновации в развитии древних культур. *Наука*, s. 33–37.
- Klejn L.S.
1981b *Проблема смены культур и теория коммуникации. Количественные методы в гуманитарных науках* (18–23). Москва: Московского университета.
- Klejn L.S.
1982 *Archaeological typology* (British Archaeological Reports International 153). Oxford: British Archaeological Reports.
- Klejn L.S.
1984 Найдена ли Троя? Тезисы Всесоюзной авторско-читательской конференции. *Наука*, s. 26–27.
- Klejn L.S.
1986b О предмете археологии (В связи с выходом книги В.Ф. Генинга „Объект и предмет науки в археологии”), *Советская Археология*, 3, s. 209–219.
- Klejn L.S.
1991a *Археологическая типология*, Ленинград: Академия наук СССР.
- Klejn L.S.
1991b В защиту «чистой» археологии. *Советская Археология*, 2, s. 102–110.
- Klejn L.S.
1991c Рассечь кентавра. О соотношении археологии с историей в советской традиции. *Вопросы истории естествознания и техники*, 4, s. 3–12.
- Klejn L.S.
1992 Методологическая природа археологии. *Российская Археология*, 4, s. 86–96.
- Klejn L.S.
1993a *Феномен советской археологии*. Санкт-Петербург, Фарн.
- Klejn L.S.
1993b Историзм в археологии. *Археологические Вести*, 2, s. 135–144.
- Klejn L.S.
1993c *Перевернутый мир*. Санкт-Петербург, Фарн.
- Klejn L.S.
1995a *Археологические источники*. Изд. 2-е, дополненное (Классика археологии, вып. 2). Санкт-Петербург, Фарн.

- Klejn L.S.
1995b О древнерусских языческих святилищах. Церковная археология (Материалы Первой Всероссийской конференции. Псков, 20–24 ноября 1995 г.). Часть 1. Распространение христианства в Восточной Европе. Санкт-Петербург–Псков: 71–80 (На обор. титульн. листа: Археологические изыскания [ИИМК], вы *Тины в культуре*. п. 26, ч. 1.
- Klejn L.S.
1998 Змей с хоботом (Фольклор и этнография в работе археолога). Памятники старины: открытия, концепции, версии. Памяти Василия Дмитриевича Белецкого 1919–1997. Санкт-Петербург, Псков, Псковский Гос. *Объединенный историко-архитектурный и художественный музей-заповедник*. ИИМК РАН, 1, s. 289–296.
- Klejn L.S.
1999a Миграция: археологические признаки. *Stratum plus* (Санкт-Петербург – Кишинев – Одесса), 1, s. 52–71.
- Klejn L.S.
1999b Функции археологической теории. *Stratum plus*, 3, s. 8–25.
- Klejn L.S.
1999c Глубина археологического факта и проблема реконверсии, *Stratum plus*, 6, s. 337–361.
- Klejn L.S. rec.,
1999d Познанский труд по теории классификации и типологии, *Petropolitana*, 3, s. 28–32.
- Klejn L.S.
1999e Норманизм – антинорманизм: конец дискуссии. *Stratum plus*, 5, s. 91–101.
- Klejn L.S.
2000a Археология в седле (Косинна с расстояния в 70 лет). *Stratum plus*, 4, s. 88–140.
- Klejn L.S.
2000b *Другая любовь: Природа человека и гомосексуальность*. Санкт-Петербург: Фолио-Пресс.
- Klejn L.S.
2001a *Принципы археологии*. Санкт-Петербург.
- Klejn L.S.
2001b *Metaarchaeology, Acta Archaeologica*, 72(1), s. 1–149.
- Klejn L.S.
2002 *Другая сторона светила: Необычная любовь выдающихся людей. Русское созвездие*. Санкт-Петербург: Фолио-Пресс.
- Klejn L.S.
2004 *Введение в теоретическую археологию. Книга I. Метаархеология*. Санкт-Петербург, Бельведер.
- Klejn L.S.
2005 Как отличить хорошую теоретическую работу по археологии от плохой? *Stratum plus*, 1. С., s. 482–486.
- Klejn L.S.
2009 *Новая Археология (критический анализ теоретического направления в археологии Запада)*, Донецк: Донну.
- Klejn L.S.
2010 *Трудно быть Клейном. Автобиография в монологах и диалогах*, Санкт-Петербург.
- Klejn L.S.
2011 *История археологической мысли* (т. 1–2). Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербургского университета.

- Klejn L.S., Lebedev G.S., Nazarenko W.A.
1970 Норманские древности Киевской Руси на современном этапе археологического изучения. W: И.П. Шаскольский red., *Исторические связи Скандинавии и России в IX–XX вв. (226–252)*, Москва – Ленинград.
- Klejn L.S., Minjaev S.S., Piotrovskij J.J., Ksejfec O.I.
1970 Дискуссия об археологической культуре в Проблемном археологическом семинаре Ленинградского университета, *Советская Археология*, 2, 298–302.
- Leach S.
2015 *A Russian perspective on theoretical archaeology: The life and work of Leo S. Klejn*. Walnut Creek (red.), California: Left Coast Press.
- Minta-Tworzowska D.
1994 *Klasyfikacja w archeologii jako sposób wyrażania wyników badań, hipotez oraz teorii archeologicznych*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza.
- Minta-Tworzowska D.
2015 Metafory genezy i etnogenezy w archeologii (prehistorii) w pierwszej połowie XX wieku. Dyskurs naukowy wokół Biskupina. *Archeologia Polski*, 60, s. 131–142.
- Tabaczyński S.
1985 Zjawisko nieciągłości jako przedmiot analizy archeologicznej, *Folia Praehistorica Posnaniensia*, 1, s. 7–22.
- Weber M.
1922 *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Tübingen: Mohr.
- Žak J.
1985 O kontynuacji i dyskontynuacji społecznej i kulturowej na ziemiach nadodrzańskich i nadwiślańskich w V–V/VI w. n.e. *Folia Praehistorica Posnaniensia*, 1, s. 85–108.

LEV SAMUILOVIČ KLEJN'S THEORY OF ARCHAEOLOGY AGAINST HIS SCHOLARLY BIOGRAPHY

Summary

This paper provides an overview of the contribution of Leo Klejn (born 01.07.1927), a prominent Russian scholar, to the development of world scholarship. The discussion is based on Klejn's selected works, first of all his monumental work 'Трудно быть Клейном. Автобиография в монологах и диалогах', translated into Polish as 'Trudno być Klejнем. Autobiografia w monologach i dialogach', Sankt Petersburg, 2010, pp 600, which presents his life, his lot, often dramatic, but most of all his creative and outstanding works in the field of archaeology, anthropology and philology

Here, I will focus on Klejn's vision of archaeology shown in self-reflection, although I am aware that also other fields, i.e., anthropology and philology, deserve our full attention. Although these are often intertwined with archaeological issues, they nevertheless should be discussed in a separate study.

The specific objective of this study was to provide a synthesis, a 'reconstruction' of the original vision of practicing archaeology, the accumulation of knowledge, including the idea of theoret-

ical archaeology. Much to my surprise, it turned out that little attention has been paid in Poland to L. Klejn's modern vision of archaeology. We are acquainted with his scholarly thought through references to some works or selected thoughts. The World of Western Europe has highly appreciated L. Klejn's creative contribution into the development of scholarship.

Important issues undertaken by L. Klejn in his works include the character of archaeology as a scholarly field (relations between archaeology and history, archaeology and the humanities, archaeology and science), and the phenomenon of Russian archaeology; theories and methods of producing knowledge in archaeology (including classification), the sources of archaeological knowledge, as well as detailed issues (for example, the genesis versus the ethnogenesis of languages, cultures).

From this much generalised look at the work and original ideas of L. Klejn emerges a picture of a great scholar, who is celebrating his ninetieth birthday in 2017.

It would be a great honour for me if Professor Leo Klejn recognised this modest paper as the expression of my deepest respect and appreciation for the fresh and original ideas we, readers, keep discovering in his seminal works.

Translated by Agnieszka Tokarczuk